

ԱՎԱԳ (ՎՈՒՈՂԵՑԱ ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ)

ՏԱՌԱՊԱԼԻՅ ԴԱՌՈՐ ՕՐԵՐ*

Ի հեճուկս Գրիգոր պապիս և Մաթենիկ տապիս, հայրս չափազանց զուսպ էր Մեծ գաղթի չարաբաստիկ օրերին առնչվող հուշերում: Այսպիսի վարքագծի դրսևորումը երևի թե գալիս էր այն բանից, որ այդ օրերին նա դեռևս մանկահասակ երեխա էր, փակավիճ չէր բուրդել նրա յոթ տարին: Բայց, այնուամենայնիվ, երբեմն-երբեմն երբ իր ծնողները վերհիշում էին իրենց անցյալի այդ դաժող օրերը, հայրս էպիգոդիկ կերպով լրացնում էր որոշ մանրամասներ:

Տարիներ անց, երբ այլևս մեզանից ընդմիշտ հեռացել էին Գրիգոր պապս և Մաթենիկ տապս, օգտվելով պարենի առիթից, հետևյալ հարցով դիմեցի հորս.

- Հայր, ժամանակի ընթացքում դու կցկատուր կերպով խոսել ես արդեն Մեծ գաղթի ահավոր օրերի մասին: Ասա, խնդրեմ, ի՞նչ եղավ այնուհետև, երբ ռուս զինվորը, ինչ-որ կերպ սապար կանգնելու համար ծնողներիդ, քեզ իր ձիու գավակին վերցրեց և տարավ: Ինչպե՞ս կարողացար թո գոյությունը պահպանել այդ տասը դառնաղետ ու հոգեմաշ օրերին և երկար փնտրությունից հետո, վերջապես, կարողացար կրկին վերագրվել ծնողներիդ և հարազատներիդ:

- Դրանք, որդիս, անպարմելի տառապալից, հոգիս կեղեքող օրեր էին ինձ համար, մի՞ դեռևս կյանքի ճանապարհը թողնվախոսորեն ընթացող մանկան համար, ինչպիսին ես էի, որն ամեն պահի կարող էր ծնողական խնամքի և գուրգուրանքի: Ես անասելի ցավ եմ ապրում վերհիշելով այն բոլոր տանջանքները, որ կրել եմ այդ օրերին, նույնիսկ ողջ գաղթի ընթացքում: Պարկերացնո՞ւմ ես, որդիս, թե ինչպիսի հոգեվիճակում կհայտնվի մի մանկահասակ երեխա, որը չարաբաստիկ ճակատագրի բերումով անանկալորեն հայտնվել է այդպիսի զարհուրելի իրավիճակում, երբ մեր-մանուկ նույնիսկ մոռացած իրար՝ մտահոգված էին միմիայն փրկության ելք գտնել՝ դուրս պրծնելու այդպիսի քսմանելի վիճակից: Լեզուս անկարող է արտաբերել այդ ամեն ահավորությունները: Բայց ես կջանամ ինչ-որ կերպ հաղթահարել ներքին իմ ներհակությունը և համառոտակի կխոսեմ այդ մասին:

Այդ, ուրեմն, երբ ռուս զինվորը, երկարորեն ծնողներիս հորդորելուց հետո, վերջապես, նրանց համաձայնությունը ստացավ և ինձ տեղավորեց իր ձիու գավակին, առաջին պահին ես կարծես ներքին զոհունակություն ապրեցի՝ ոչ այն է՝ առաջին անգամ ձի հեծնելուս համար, ոչ այն է՝ որքան հնարավոր է՝ օր առաջ փրկվելու այս թոհուրոհից: Բայց երբ ձին փրիռո՞ջ օրգանգուի «հրահանգով» տեղից պոկվեց և արագություն վերցրեց, իմ ներաշխարհը կարծես միանգամից փակնուվրա եղավ: Այդ պահին միայն կռահեցի ու հասկացա, թե ինչպիսի սխալ գործեցի՝ ռուս զինվորի հորդորներին համաձայնություն տալով, որ երևի թե ես ընդմիշտ կորցրեցի այլևս իմ ծնողներին, իմ հարազատներին: Մաթենիկ մայրս նույնպես համաձայն չէր այս քայլին:

* Նորմալ Վազգեն Արրահամյանի հուշերից՝ նվիրված Մեծ Լոկոնից մագապործ բռնագաղթի ճանապարհին կրած ցավային ու հուսահատական օրերին:

Ինչևէ, ես արդեն, դժխեմ բախարի թելադրանքով, հայտնվել էի մի իրավիճակում, որտեղ միայն մահվան ուրվականն էր փրակալում: Երբեմն-երբեմն այս ու այն կողմից լսվում էին ողբաձայն աղաղակներ: Պարզ էր, թե ինչու: Կենդանի մնացածները լալահառաչ, անկամոն աղմուկ-աղաղակով իրենց հարազատի մահն էին ի լուր ամենքի ազդարարում: Ամենից ցավալին այն էր, որ այդպիսի աղենկություն ճիշդ-աղաղակները շատ հաճախակի էին հնչում, որն առավել չափով խորացնում էր հուսահատությունը գաղթականների այս անվերջանալի շարանի կենդանի մնացած համարյա կիսամեռ փառապալների: Կարծես մեռելային լուռություն էր փրկում այնուհետև, կյանքի ոչ մի նշույլ: Յուրաքանչյուր քայլափոխի մի կերպ քարերով ծածկված և կամ անթաղ դիակներ, ճանապարհի եզերին՝ անշարժացած կիսամեռ արարածներ, որոնցից միայն կաշին ու ոսկորներն էին մնացել: Պարզ էր, որ նրանք արդեն իսկ գտնվում էին իրենց վերջին շնչում, անփնճ, անխնամ...

Ես կարծես արդեն անփարբեր էի դարձել շուրջը շուրջ տեղի ունեցող այս սահմանցուցիչ տեսարաններին: Իմ միակ մտածողությունն էր՝ որքան հնարավոր է շուտ դուրս պրծնել այս գեհեճական իրավիճակից, որքան հնարավոր է՝ ջանքեր գործադրել՝ գտնելու ծնողներին, եթե ոչ ինքս էլ, եթե, իհարկե՝ ողջ մնայի, կհայտնվեի այն նույն վիճակում, ինչպիսին էին փասնյակազարավոր այլ անչափահաս անմեղ երեխաներ, և իմ մասնությունն ու սպասելությունը կանցկացնեի որևէ օտար պատահական որբանոցում: Բայց առաջ չընկնեմք ենթադրություններում...

Մեկ-երկու օր ժուս զինվորն ինձ իր մոտ պահեց, բանի որ գաղթականների այս անվերջանալի թվացող «երթն» ինչ-որ չափով խաղաղ էր ընթանում:

Մեկ-երկու օր անցավ առանց լուրջ միջադեպերի: Թուրք ավարառու զինվորի հետքն անգամ չէր երևում: Բայց երրորդ օրը, վաղ առավոտյան, նորից ճարճաբեցին ոստիսի հրացանները, և կրկին գաղթականների միալար ընթացող համաչափ շարքերը խառնշարժվեցին. աղմուկ-աղաղակ, վայնասուն... Բաշիբոզուկների մահաափյուռ գնդակից ընկնում էին և՛ ձերեր ու մանուկներ, և՛ կանայք ու աղջիկներ: Մեր երբեմնի դրախտային հայրենիքը վերածվել էր մի դժոխային անվերջանալի տեսարանի:

Թշնամու առաջին իսկ կրակոցից հետո իմ փրկարար ժուս զինվորն ինձ նստեցրեց մի սպառնալի տեղ և շրտալ հեռացավ՝ հրահանգելով.

«Никуда не уходил, оставался здесь, пока я вернусь. А если не вернусь, тогда здесь-же жди твоих родителей. Они скоро прилут. Понял?»

Ես, իհարկե, ոչինչ չհասկացա նրա խոսքերից: Ռուս զինվորի այս հրահանգը միայն մի հայ կամավորական զինվոր ինձ թարգմանեց, որն այդ պահին մեզ մոտ էր գտնվում:

Այս ասելով՝ նա հեռացավ: Այնուհետև բարեհոգի ժուս այդ զինվորը մասնակցեց գաղթականներին պաշտպանող մարտիկների շարքերում թուրքական հրոսակախմբի դեմ մարտերին: Մեր բաժանվելուց հետո ես այլևս նրան չգրեսա: Շատ հավանական է, որ նա երևի թե գոհվել էր այդ մարտերում:

Հազար փառք այդ նվիրական անձի հոգու հիշատակին:

Այդ երկու խաղաղ օրերին երբ ես գտնվում էի ժուս զինվորի խնամակալության տակ, համարյա թե ինձ միայնակ չէի զգում: Նա չափազանց հոգալար էր իմ նկատմամբ: Նույնիսկ իր զինվորական մթերաբաժինը համարյա ամբողջությամբ հափկացնում էր ինձ: Այդ օրերին, ցերեկները, ես գրեթե միշտ ձիու թամբի վրա էի: Իսկ գիշերները երբ խաղաղ էին լի-

նում, քնում էի առնական այդ զինվորի կողքին, ուր էլ լինե՜ր՝ զինվորների, թե գաղթականների միջավայրում:

Հրացանագարները երկար չդնեցին: Իր մաշկի վրա զգալով պաշտպանական զորքի մարտունակությունը, թուրք ավարառուները շրապ հեռացան՝ իրենց նրին թողնելով բազմաթիվ մարդկային կորուստներ:

Չմոռանամ ասել, որ այդ գաղթականների անվերջանալի բարավանին իրենց անձնոյր նվիրումով հսկում էին ոչ միայն ռուս զինվորները, այլ նաև հայ կամավորական ջոկատներն էլ, որոնց քաջագործությունների մասին հեղազայում բազմաթիվ լեզենդներ հյուսվեցին:

Ինչևէ, ռուս զինվորի հեռանալուց հետո ես այլևս մնացի միայնակ իմ ճակարագրին դեմ առ դեմ: Նորից եմ կրկնում. ինձ մնում էր միայն ամեն կերպ ողջ մնալ և բոլոր ջանքերը գործադրել՝ գրնելու ծնողներիս: Քույրս՝ Զարմիլեն, և եղբայրս՝ Վարազդարը, շաբաթներ առաջ էին զոհվել և լքել մեզ ընդմիջոր: Ողջ էին մնացել միայն Գրիգոր հայրս և Սաթենիկ մայրս: Պարզորոշ հասկանալի է, թե նրանց վիճակն ինչպիսին էր իմ բացակայության ընթացքում: Երևի թե նրանք արդեն իսկ հաշտվել էին այն մտքի հետ, որ կորցրել են առմիշտ նաև իրենց վերջին երրորդ զավակին՝ ինձ:

Երբ մարտերն ավարտվեցին, և իրավիճակն ինչ-որ կերպ խաղաղվեց, անմիջապես սկսեց դեպի փրկության ափ շարժվել գաղթականների անվերջանալի հոսքը: Այդ պահից իսկ ես դուրս եկա իմ թաքստոցից և միացա անդադար դեպի առաջ շարժվող այդ խմբերին: Վախենում էի, որ կտարաբեղվեմ ռուս զինվորի հրահանգը և մնալով այնպեղ՝ կհայտնվեի անլուծելի խնդրի առջև և ընդմիջոր կկորչեի:

Ձոռերը կնքեցին իրենց մահկանացուն և դասվեցին անմեղ նահապակների շարքը:

Հազար ողորմի նրանց:

Իսկ ողջ մնացածները դեռևս անհույս կերպով շարունակում էին իրենց ընթացքը դեպի ճակարագրին ընդառաջ:

Զանի որ ես մնացել էի բոլորովին միայնակ, և ռուս զինվորն էլ չկար այլևս, հերևաբար ամեն կերպ ջանում էի մոտ գրնելու որևէ գերդաստանի և կամ ընտանիքի՝ օրհասական պահերին նրանց օգնությունը հայցելու: Եվ որովհետև իմ հիմնական նպատակը ծնողներիս հայտնաբերելն էր, ուստի ես համընթաց չէի գնում գաղթականների այդ խմբերին, ուրքս կախ էի գցում, որպեսզի ինչ գնով էլ լինի՝ մի կերպ գրնեմ հարազատ ծնողներիս: Բայց օրերը գալիս ու հերթազայում էին միմյանց, սակայն ես ապարդյուն կերպով շարունակում էի դեգերել գաղթականների հոծ բազմության ալեկոծումներում:

Եվ քանի որ ինձ մոտ ոչ մի ուրեստներ չկար, ես ստիպված էի մուրացկանություն անել՝ օրերս մի կերպ անցկացնելու համար, մինչև գրնեի ծնողներիս: Հաշվի առ, որդիս, որ գաղթականների այդ խմբերն էլ մի բարվոք վիճակում չէին: Բայց և այնպես, իմ խնդրանքադերսից հետո փալիս էին այն, ինչ հնարավոր էին համարում: Կային նաև այնպիսիները (անսահման երախտագիտություն նրանց), որոնք իրենք էին ինձ կանչում իրենց մոտ և առաքաձեռն ուրեստներն հրամցնում:

Ես հոգեպես և ֆիզիկապես համարյա թե սպառվել էի այլևս և հույսս կտրել և՛ մարդկանցից, և՛ նույնիսկ իմ Ամենակարող Աստծուց: Ութերորդ օրն էր, ինչ ես միալար քայլում էի և հուսահատորեն փնտրում իմ ծնողներին, բայց... Եղավ մի պահ, որ ես արդեն խելագարության աստիճանի հասցնող հուսահատական վիճակում էի:

Իններորդ օրվա այգաբացին, վերջապես, կարծես Ամենագոր Տիրոջ կամոք մի հուսահաղորդ պայծառ լույս ճառագեց իմ գլխավերևում: Վանի մեր հարևաններից մի փառեց կին, փեսելով և ճանաչելով ինձ, մտքեցավ, գրկեց ու համբուրեց, մի կտոր հաց դրեց իմ ափի մեջ և այնուհետև պաղապագին խորհուրդ փոխեց, որ ամենևին չհեռանամ այդպեղից, որովհետև շատ շուտով այստեղ կլինեն իմ ծնողները: Կրկին անգամ փաղաքեց ինձ և հետացավ:

Չես պարկերացնի իմ ուրախությունը, որդիս: Երկա՛ր ու անհույս դեգերումներից հեպո, վերջապես, ես նորից կհայտնվեի իմ հարազատ ու բաղյոց ծնողների մոտ, նրանց գրկում: Այդ ավերաբեր լուրը սրանալուց հետո, այդ իսկ պահից սկսած, ես բարեբեր անակնկալի եկած, երջանկությունից կորցրել էի ինձ: Մի՞թե ես կրկին փեսելու եմ իմ ամենահարազատ անձներին: Մի՞թե սա իրողություն է: Անվերջանալի արցունքները գլոր-գլոր գալիս ու հոսում էին այստեղիս վրայով: Այդ իսկ պահից ես բո՛լմ եմ ուժգնությամբ բղավում էի.

- Մարե՛... Հայրիկ...

Բայց՝ «ձայն բարբառոյ յանապարի»: Ո՛չ մի արձագանք:

Բավականին ժամանակ էր անցել, սակայն նրանք չկային ու չկային: Վերջապես հեռու՝ հեռուից նկատեցի մեր գերդասարանի անդամներին, իմ հարազատ ծնողներին՝ իմ բազմաչաբար Գրիգոր հորս և անզուգադրելի Սաթենիկ մորս: Քանի որ մեր միջև բավականին տարածություն կար, այդ պարզապես էլ նրանք ինձ չէին նկատել: Եվ չէին էլ կարող նկատել, քանի որ այդ կարճ ժամանակաընթացքում ես բավականին փոխվել էի, նիհարել և, ամենից կարևորը՝ հագիս շորերն էլ օջախի կրակներից ու անձրևներից ցեխ ու մրի մեջ կորել էին: Իսկ գլխիս էլ դրված էր մի գինվորական գլխարկ, որն այնքան մեծ էր, որ ուղղակիորեն ծածկել էր ողջ դեմքս: Չմոռանամ ասել, որ նշված գլխարկը գլխիս էր դրել բարեպաշտ ու բարեհոգի այդ ռուս գինվորը:

Նկատելով մերոնց՝ ես, կարծես գերբնական ուժ ստացած, անկասելի մոլուցքով նույն ակնթարթին սլացա դեպի նրանց և բո՛լմ կարոտով փաթաթվեցի Սաթենիկ մորս փեշերին:

- Հս ո՛ւմ անտեր լաճն ի, - անմիջապես ցավագնորեն վրա բերեց մայրս:

Ես ձայն-ծափուն չէի կարողանում հանել, որովհետև ցնծությունից պապանձվել էր լեզուս: Նրանք, հանկարծակիի եկած այս անակնկալ վարմունքիցս, առաջին պահին ինձ չճանաչեցին: Զգում էի, որ ծնողներս ինչ-որ խոսքեր են փոխանակում, բայց ի՞նչ էին ասում, ինձ համար այլևս անըմբռնելի էր, որովհետև ծնողներս հայրնությունն ինձ բոլորովին գրկել էր հավասարակշիռ հոգեվիճակից: Պարկերացնո՞ւմ ես, որդիս, ես ինչպե՛ս կարող էի նրանց խոսքի փոխանակությանը հեպամուր լինել, երբ ինքս այլևս ցնծությունից միանշանակորեն կորցրել էի ինձ:

Թե որքան փնեց այս ամենը, նույնպես չեմ կարող ասել: Միայն հիշում եմ, որ նրանք համառորեն սքիպում էին ինձ խոսել: Իսկ ես այսպիսի հոգեվիճակում անկարող էի գոհացում փալու նրանց հորդորին:

Վերջապես Գրիգոր հայրս, երևի թե այլևս չկարողանալով զսպել իր համբերությունը, բարձրացրեց ռուս զինվորի ընծայած իմ լայնածավալ զինվորական գլխարկը, նկատելով դեմքս՝ նույն ակնթարթին չոբեց, գրկեց ինձ և կարոտակեզ սեղմեց իր կրծքին ու արտասանեց. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղաղութին, ի մարդիկ յաճութին» /Դուկ. Բ 14/:

Իսկ Սաթենիկ մայրս, այնքան բաղձալի հանկարծակիի եկած, արդեն ուշաթափ ընկած էր գեպին: